

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 130.2

М. КАШУБА

СТАНОВЛЕННЯ РЕНЕСАНСНОГО СВІТОГЛЯДУ В УКРАЇНСЬКІЙ
ДУХОВНІЙ КУЛЬТУРІ

Нині в нашому суспільстві відновлюється й культивується інтерес до духовної культури, що є загальною закономірністю розвитку культури на стадії постмодерну. Окремі культурологи, як Петер Козловскі, вважають, що "постмодерн виявляє духовні й релігійні ознаки. Він воскрешає в пам'яті той факт, що культура й суспільство завжди мають релігійний вимір. Тим самим він примикає до середньовіччя й одночасно суперечить молодогегельянському "проекту модерну" [6; 31].

Можна сперечатися і про тип української культури - європейська вона чи ні, і про те, чи перебуває її розвиток на стадії модерну чи постмодерну, та не можна не визнати, що нині в Україні превалює інтерес до духовності й релігійності, незважаючи на різні економічні чи соціальні проблеми. Такий інтерес можна пояснити не тільки загальними тенденціями культури постмодерну, а насамперед тим, що в нашому суспільстві й культурі тільки тепер починає активно формуватися світогляд громадянина, самопізнання вільної, розкованої, активної особистості, котра бере на себе відповідальність і за себе саму, і за свою країну. Кожному зрозуміло, наскільки важливе нині таке самовідчуття. У зв'язку з цим постає питання, чи є в українській духовній культурі подібні етапи розвитку, тобто чи можна виділити в нашій історії періоди не лише нагальної потреби у високоінтелектуальних, відповідальних, активних людях - таких періодів бракувало, а насамперед - чи суспільство розуміло таку потребу і відгукувалося на неї. Іншими словами, наважимося привернути увагу до становлення в українській духовній культурі ренесансної особистості - людини-підприємця, активного громадянина, який не тільки уповає на Божу благодать, а покладається передусім на власні сили.

Мотиви поваги до людського розуму, кмітливості, їх значення в житті і звичайної людини, і князя, помічаємо ще у XII ст. в "Молінні Данила Заточеника". Тут звучить тема людської гідності, пов'язаної з розумом, а не зі службовим чи соціальним станом [3; 123-149]. Пожвавлення інтересу до земного життя людини, її здібностей та властивостей, здатних зрозуміти й

пояснити це життя відчувається в період Олельковицького ренесансу - у другій половині XV ст. Дослідники фіксують тут справжній переворот у світогляді русича - інтерес до природничих знань, до доведення істини, до світського роману, тобто до повсякденних проблем та турбот людини. Це засвідчує поява у Києві в той час перекладів "Космографії", "Логіки Авісафа", "Арістотелевих врат", європейського роману про доблесті лицаря та вірність дами тощо [10;43-47]. Такий переворот у світогляді русича-християнина сприяв переорієнтації культури - від візантійської духовної традиції до традиції західної Європи, позначеної практицизмом і раціоналізмом [8; 25-35].

Ці дві традиції відрізнялися насамперед розумінням святості, а отже й морального ідеалу людини. Святість у християнській культурі - це основа життєвої сили людини. У східній християнській традиції ідеал святості шукають всередині людини, він передбачає занурення в глибини людського ества, концентрацію духовної енергії, яка створює власний духовний простір, де людина спілкується з Богом. У західній християнській традиції пошуки ідеалу святості передбачали сходження вгору, вивищення людини, піднесення її до рівня вимог святого, отже безмежне вдосконалення людини для спілкування з Богом - передусім вдосконалення знань і добродійства. Такий ідеал святості пов'язується з апостолоподібністю. Апостол - носій просвітництва, мудрості, милостині, вчительства і книги, вісник Божого слова і Божої благодаті.

У східній, православної традиції образ святого ангелоподібний. Він передбачає розрив із земним життям, томління плоті, молитву і піст, постійне прослуховування своєї душі, повне ігнорування земних турбот. Зрозуміло, що історичні обставини України впродовж віків сприяли такій ментальності й утвердженню такого ідеалу.

Увага до духовного світу людини, загострена східним християнством, дала змогу оцінювати людину не за її майновим чи суспільним становищем, а за духовною сутністю. Християнство зрівняло всіх людей перед лицем Бога, адже стан синівства й Божу ласку можна було заслужити насамперед духовними й моральними якостями. У первісних християнських громадах не було вищих і нижчих, тут панувала атмосфера загальної рівності усіх громадян.

У часи Київської Русі мислителі намагаються культивувати ідеї такого рівноправного суспільства. Пригадаймо першу письмову пам'ятку - "Слово про закон і благодать" митрополита Іларіона. Він стверджує, що закон відійшов, тобто часи минули, коли стосунки між Богом і людиною базувалися наче на умовах юридичного договору, бо розвиток людства був

поставлений у буденні земні умови, тверді межі земного життя, де людина приречена на страждання і виконання приписів закону. З цього підневільного стану визволила людину Божа благодать, жертва Христа. Тепер людина відповідає лише перед Богом, звіряє з ним свої вчинки й помисли. У цій відповідальності рівні і правителі, й піддані. Божа благодать зумовлює нові стосунки на землі - стосунки милосердя, рівності, толерантності й любові. Впевненість у цьому звучить у "Повчанні" Володимира Мономаха потомкам, а також у Києво-Печерському патерику, де світські можновладці й багаті володарі з християнським смиренням одягають рясу ченця чи сідають до вбогої трапези разом з ченцями. Як найвища громадянська чеснота тут виступає повага до бідності, до обділених долею людей, співчуття й милосердя, розуміння й толерантність. Послідовно пропагується скромність, смирення, турбота про ближнього - головні ідеї християнської громади, втіленню яких заважали егоїстичні інтереси людей, насамперед князів, їхнє бажання влади, честолюбство, прагнення панувати над братами во Христі та своїми кровними, жадоба маєтків і привілеїв. Земне превалювало над духовним, і це призвело до поневолення держави чужоземними загарбниками.

Прислужився до культивування егоїзму також східний цезаропапизм - культ правителя як божого обранця, освячений церквою. Традиція вшанування правителя як вищої істоти, обраної Богом, сформувалася на Сході, а християнство в умовах Візантійської імперії було змушене її культивувати. У суперництві зі світською ієрархією, яка ревниво оберігала свою могутність і непорушність влади, виробилася традиція вивищення ієрархії церковної, чим суттєво порушилася рівність християнської громади. Ідеал громадянської рівності, скромності й смирення виплеканий християнством, виявився нездійсненим.

Це яскраво проявилось в Україні вже в епоху культурно-національного відродження, що припадає, за М.Грушевським, на другу половину ХУІ - початок ХУІІ ст., точніше - його першу третину [4;27]. Цій епосі передував згаданий Олельковицький ренесанс, крім появи перших українських друкованих книг і перекладів близькою до розмовної українською мовою, значно зріс інтерес до власної старовини - Київської Русі. Інтерес до власної історії вилився у видання двох редакцій Києво-Печерського патерика, у реставрацію зруйнованих ординською навалою храмів, а згодом у переклади Біблії розмовною мовою. Про те, що саме в цей період почалося формування свідомості громадянина Русі, свідчать списки студентів найстаріших європейських університетів, де вихідці з України записувались як "рутенець" чи "роксолан", або вказували місце свого

походження. Цим спудеї декларували свою приналежність до особливого народу в Європі, що свідчило про їхнє відчуття громадянства, а не звичайного "перекотиполя", ваганта, ватаги яких блукали середньовічною Європою від міста до міста.

Почуття громадянства підсилювалось тогочасними політичними й суспільними умовами - українські землі входили до Великого Князівства Литовського, де функціонувала українська мова, шанувалися закони - Литовський Статут. Вихідці з України почували себе рівноправними громадянами суспільства, не переслідуваними ні за віру, ні за мову. Саме тоді в українському суспільстві розповсюдились переклади «Арістотелевих втрат», здійснені ще у часи правління Олельковичів. У гл. II цієї книги Арістотель радить своєму вихованцеві - цареві Олександру Македонському, як поводитися зі слугами, простим людом взагалі. Мова про те, що від характеру цих стосунків залежить не лише доля й самопочуття царя, а й насамперед спокій у його державі, «спільне благо». У гл. III і IV пропонується засіб гармонійних стосунків царя з народом - вони мають ґрунтуватися на духовному самовладді - розумі, здоровому глузді.[5;99-100]

Представник ученої еліти, який завжди зараховував себе до українців (мати була українкою-православною) - Станіслав Оріховський-Роксолан пише «Напучення королеві польському Сигізмунду-Августу», де стверджує, що «закон дорівнює королеві і навіть кращий і далеко знатніший за короля» [7;124]. «Скажи, - звертається він до можновладця, - що у твоїй державі править не людина, а закон», бо король є лиш посередник, тобто провідник закону. Закон є правителем вільної держави, лиш його неухильне дотримання робить безпечним правління короля і дає мир, спокій, злагоду підданам, утверджує гідність людини.

Культурно-національне відродження й розпочалося в Україні після Люблінської унії (1569 р.), коли всі українські землі опинилися в межах однієї держави і змогли налагодити між собою тісні контакти. З'явилась надія на побудову української держави, що реалізувалася лише згодом у Козацькій республіці Богдана Хмельницького. Основою цієї держави могло бути громадянське суспільство з верховенством права.

До шквання цієї надії підштовхнула агресивна політика польської шляхти та королівського уряду Речі Посполитої, яка після Люблінської унії, а особливо Берестейської, почала відверто нехтувати правами українських громадян у королівстві. Нетолерантна політика шляхти призвела до прискорення й поглиблення процесу відродження самосвідомості українства, що вилилося в організацію братств, які взяли на себе опіку над розвитком освіти, науки, культури. Згромадження українського маєтного міщанства, а

подекуди й заможних селян, були зорганізовані на принципах демократії, рівноправності, самоуправління. Патріарх Константинопольський надав братствам право ставропігії, і вони стали осередками справжнього громадянського суспільства, школою виховання людини-громадянина. Братські громади мали касу взаємодопомоги, за свої гроші, що склалися з внесків, організовували школи для дітей, друкарні та притулки й шпиталі для немічних та неімущих. Статут братської школи свідчить, що тут усі були рівними - і діти багатих міщан, і бідних удовиць і жебраків - виділялись могли лише знаннями та талантами[11;39].

У середовищі братських громадян культивувалась ідея рівноправності жінки, повага до її праці, людської гідності, повсякденної турботи не лише про дітей чи чоловіка, а й про «спільне благо». Такі жінки вже тоді були в українській історії - проста українська дівчина Роксолана, дружина й перший радник могутнього турецького султана Сулеймана Пишного, Галшка (Єлизавета) Гулевичівна, дружина Мозирського маршалка Лозки, яка по-державному мудро розпорядилася своїми київськими маєтками, віддавши їх для заснування Київської колегії. Про таких жінок писав у «Євангелії учительному» діяч Львівського братства Кирило-Транквіліон Ставровецький: «Должен есть муж іміти жену свою за посреднее в честі, не за главу і ніже за подножієі рабу, а за сердечний уд, і всякую честь отдавати ей, яко немощнійшому сосуду» [9;169]. Його думку продовжує Інокентій Гізель, який звертає увагу на невігластво своїх сучасників. Саме воно, вважає мислитель, є причиною того, що «муж поступаєт с женою аки со рабинею, не разсматряя яко другиня его і єдино тіло з ним єсть, аще без вини безчестит єї і б'єт ... творящи то із гніву й ненависті» [2;390].

Саме в часи культурно-національного відродження утверджується в українських писемних пам'ятках категорія «спільного блага» поряд з поняттям «народ». Та не всі мислителі розуміли ці поняття однаково. Для представників консервативного напрямку, який відстоював чистоту православної віри і вершину досконалого, справедливого суспільства вбачав у первісній християнській громаді, спільне благо асоціювалось з блаженством у потойбічному світі, духовним вдосконаленням. Таке тлумачення «спільного блага» вело до відмови від участі в громадському житті, до суспільної ізоляції мислителів та інтелектуалів. Іван Вишенський, Йов Княчиницький, Йов Почаївський, Ісайя Копинський, Віталій з Дубна та інші вважали людину слабкою, недовершеною, безсилою протистояти земним труднощам, здатною дбати лише про спасіння душі. Ці мислителі проповідують ізоляцію від світу, а таке поняття як народ і його користь

цілком ігнорують, як видно із листа да стариці Домнікії Івана Вишенського [1;178]

Натомість представники братського руху мислять себе не лише громадою, а й народом, який має свою мову, релігію, традиції культури, має свою землю - і все це треба відстояти перед загрозою втрати від ворожого зазіхання. Для них найголовнішим є «сіяти добре і вічне» серед своїх громадян, тому Юрко Рогатинець, Стефан та Лаврентій Зизанії, Кирило-Транквіліон Ставровецький, Мелетій Смотрицький, Памво Беринда, Петро Могила та сотні інших діячів невтомно примножують «спільне благо», працюють на користь народу. Вони пишуть граматики рідної мови, словники, видають книги, вчать, проповідують, засновують школи й друкарні - словом примножують спільне благо, насамперед духовне - утверджують рідну мову, віру, традиції. Заохочують і інших до добрих справ - нагромадження не лише знань, а й мастків, переконуючи, що життя земне Бог заповів заповнити змістовними ділами на користь самій людині й суспільству.

Ідеал цих мислителів - суспільство вільних, розумних, освічених і діяльних людей, об'єднаних спільною метою - примноження благ, поглиблення знань, моральне вдосконалення. До такого ідеалу прагнули й діячі Острозького культурно-освітнього центру, і подвижники Лаврського гуртка, яких зібрав у Києві його засновник Єлисій Плетенецький. Їх діяльність значно прискорила можливість створити в Україні школу вищого типу -Київську колегію, яку заснував Петро Могила.

Отже, вже у часи культурно-національного відродження в Україні утверджувався ренесансний світогляд громадянина, заснований на засадах християнської моралі та активної підприємливості людини Нового часу, на ґрунті природного права про помноження таланту.

-
1. *Вишенський І.* Твори. — К., 1986. — 205с.
  2. *Гізель Іннокентій.* Мир з Богом чоловіку. — К., 1669. — 567с.
  3. *Горський В.С.* Нариси з історії філософської культури Київської Русі. — К., 1993. — 161с.
  4. *Грушевський М.* Культурно-національний рух на Україні в ХУІ-ХУІІ віці. — К., — Львів. 1912. — 112с.
  5. *Грушевський М.* Історія української літератури. В 6т. 9-я кн.- Т.У.- кн.1.— К., 1995. — 213с.
  6. *Козловски Петер.* Культура постмодерна. — М., 1997. — 345с.

7. *Оріховський-Роксолан Станіслав*. Напучення королеві польському Сигізмунду-Августу// Українська література ХІУ-ХУІ ст. — К.,1988. — С.113-152 .
8. *Паславський І.В.* Між Сходом і Заходом. — Львів. 1996. — 169с.
9. *Ставровецький Кирило-Транквіліон*. Євангеліє учительне. — Рожманів,1619. — 516с.
10. Філософія Відродження на Україні. — К., 1990. — 343с.
11. Шкільні статути // Пам'ятки братських шкіл на Україні. — К., 1988. — С.36-47.

M. Kashouba

**FORMATION OF THE RENAISSANCE WORLD OUTLOOK IN
THE UKRAINIAN SPIRITUAL CULTURE**

The process of formation of the Renaissance world outlook is considered. The Christianity favoured the idea of the human equality before the God. "Brats'ki communities", acting during the period of national and cultural Renaissance in Ukraine, promoted the particular active formation of civil consciousness in the Renaissance society.